

Funkčná konverzia banského kultúrneho dedičstva s akcentom na národné kultúrne pamiatky

Barbora Predanocyová – Marián Žabenský

Mgr. Barbora Predanocyová
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra manažmentu kultúry a turizmu
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Slovakia
e-mail: barbora.predanocyova@ukf.sk

PhDr. Marián Žabenský, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra manažmentu kultúry a turizmu
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Slovakia
e-mail: mzabensky@ukf.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:111-121

Functional conversion of mining-related cultural heritage with a focus on national cultural heritage

This paper examines the functional transformation of mining town to tourist destinations. We first discuss the theoretical fundamentals of functional conversion and some examples of its successful application to mines and mine-related sites, then we analyze the functional use of selected historical objects in the city of Banská Štiavnica and the village of Hodruša-Hámre and their potential in the tourism industry.

Key words: national cultural heritage, industrial cultural heritage, mining, functional transformation

Úvod

Územie Slovenska sa vyznačuje veľkou diverzitou prírodných podmienok. Južné oblasti s prevažne rovinatým charakterom vytvárali vhodné podmienky pre poľnohospodárstvo a tým aj zakladanie osád. Severné, hornaté územie nebolo prioritne osídľované až do času objavenia rudných nálezísk, ktorých exploatácia dokázala zabezpečiť alternatívny zdroj obživy. Zakladali sa permanentné sídla závislé od ťažobnej produkcie a jej následného spracovania. Rudné ložiská však predstavujú limitujúci faktor pri dlhodobom rozvoji sídla a po vyčerpaní zdrojov/straty rentability ťažby je nutné uvažovať o revitalizácii banských diel a prostredia, v ktorom sa nachádzajú. Dlhodobá intenzívna ťažba, ktorej začiatky v niektorých prípadoch siahajú do obdobia stredoveku, po sebe zanecháva hmotné kultúrne dedičstvo, ktoré vytvorila banícka komunita. Nevyužívané banské diela je vhodné adaptovať v súlade s akcentom na súčasné spoločenské podmienky a prispôbiť ich potrebám budúcich užívateľov. Strata ich pôvodnej funkcie je spätá s poklesom hospodárskej prosperity a vzniká potreba nájsť náhradu za zaniknutý priemysel.

Transformácia funkcií a príklady zo zahraničnej praxe

Transformácia funkcií starých, neadekvátne využívaných, samostatne stojacich budov či stavebných súborov je aktuálnou otázkou najmä na miestach s bývalou priemyselnou produkciou. V českom odbornom diskurze sa touto problematikou zaoberá Helena Zemánková, ktorá vo svojich publikáciách pracuje s pojmom konverzia. Konverzia označuje súhrn procesov, prostredníctvom ktorých po zániku pôvodného účelu stavby či súboru stavieb zachováваме tieto priestorové štruktúry a príslušným spôsobom upravujeme pre nové využitie tak, aby ďalej slúžili pre aktuálne vybranú funkciu, a to aktívnym prispôbením stavebnej podstaty novému účelu z technického, stavebného, architektonického a urbanistického aspektu. Výsledkom je súlad novej funkcie s priestorovým riešením, historickou podstatou aj s kontextom miesta.¹

Zo špecifického hľadiska, zameraného na konverziu historických industriálnych stavieb, môžeme na Slovensku nájsť viacero ranoindustriálnych diel, úzko spojených s krajinou a jej surovinovými zdrojmi (mincovňa v Kremnici, mediarsky podnik v Banskej Bystrici a iné unikátne industriálne pamiatky). Tieto pamiatky sú originálnym historickým dokumentom prínosu Slovenska do európskeho a svetového fondu industriálneho dedičstva. Kvalitná funkčná konverzia industriálnych objektov je podmienená identifikovaním a zachovaním kultúrnych hodnôt, na ktorých má byť založený architektonicko-manažérsky projekt obnovy. Cieľom takéhoto projektu je poskytnúť prít'azlivé riešenie, ktoré bude vyhovovať súčasným a perspektívnym potrebám využívania, čím sa zabezpečí prenos odkazu kultúrnych hodnôt budúcim generáciám.²

Uzatváranie baní je dlhodobý proces. V závislosti od konkrétneho typu bane môžu byť bývalé priestory ťažby využité pre iné ľudské aktivity alebo vrátené do pôvodnej podoby pred ťažbou. Aktivity spojené s uzatváraním bane musia zahŕňať vyčistenie priestoru od kontaminovaných materiálov, fyzickú stabilizáciu terénu a obnovenie ekosystému. Po ukončení ťažby môžu byť bane uvedené do pôvodného stavu (napr. lesné spoločenstvá pre voľne žijúce zvieratá). Čoraz častejšie však začínajú prevládať nové koncepty, ktoré sa snažia identifikovať možnosti pre efektívnejšie využitie bývalých baní. Vo svete sú známe úspešné a kreatívne projekty funkčnej konverzie, ktoré využili existujúcu infraštruktúru a súčasne pomohli miestnej ekonomike po uzavretí bane. Opustené banské diela môžu po transformácii nadobudnúť napríklad funkciu vedeckých centier (Neutrínové observatórium Sudbury, Kanada), oblasti s voľnočasovým využitím (pretekársky okruh Gotland Ring vo Švédsku alebo možnosť potápania sa v zatopenej maďarskej bani Kőbánya), záhrad a parkov (záhrady Butchart v bývalom vápencovom lome v Kanade), slúžia na poľnohospodárske a chovateľské účely (pestovanie hľivy ustricovej v bani Kimberley v Juhoafrickej republike³) alebo sa môžu zmeniť na múzeá (Britania mine museum v Kanade) či turistické atrakcie.⁴

Jedným z aktuálnych trendov pri rekultivácii krajiny, ktorá je poznačená banskou ťažbou, je jej zmena na nové turistické atrakcie. K najznámejším atrakciám patrí bývalá soľná baňa Wieliczka

¹ ZEMÁNKOVÁ, H. *Tvorit ve vytvořeném: nové funkční využívání uvolněných objektů*. Brno, 2003, s. 10.

² HUSÁK, V. Obnova priemyselných pamiatok. In: *Eurostav*, 2008, č. 12. s. 8-12.

³ Pestovanie hľivy v ustricovej v bývalých ťažobných priestoroch je známe aj na Slovensku v bani Nováky. Začiatky pestovania siahajú do predrevolučného obdobia, čo súviselo s postupným útlmom ťažby a snahou zužitkovať banské chodby a vytvoriť pracovné miesta pre bývalých baníkov. Hornonitrianske bane predávajú hľivu vo svojich bufetoch a dodávajú ju do školských jedální a reštaurácií v regióne. Bližšie informácie dostupné online na: <<http://spravy.pravda.sk/regiony/clanok/210483-za-hubami-faraju-hlboko-pod-zem/>>.

⁴ *What happens to mine sites after a mine is closed?* Dostupné online na: <<http://www.miningfacts.org/environment/what-happens-to-mine-sites-after-a-mine-is-closed/>>.

blízko poľského mesta Krakow, ktorú každý rok navštívi viac než milión turistov. Soľná baňa, v ktorej sa ťažilo od 13. storočia do roku 2007, ponúka návštevníkom prehliadkovú trasu s exponátmi, kaplnku, kúpele, banskú reštauráciu a nachádzajú sa tu priestory pre uskutočňovanie spoločenských podujatí. Ďalším príkladom je mesto Cornwall v Anglicku, kde sa v súčasnosti nachádza veľký environmentálny komplex s názvom Eden projekt, ktorý bol otvorený v roku 2001 na mieste bývalého hlineného lomu. Je tvorený dómami v tvare bublín, kde sú umiestnené tri hlavné svetové biotopy a považuje sa za jeden z najväčších rastlinných krytov na svete.⁵ K prvým baniam, ktoré boli transformované na turistické atrakcie, zaraďujeme Salínu Turdu v Sedmohradsku v Rumunsku. Návštevníci tu nájdu podzemný amfiteáter, kolotoč, soľné jazero s možnosťou prenájmu člnov, minigolf a iné podoby zábavy. V meste Louisville, Kentucky, USA, sa nachádza obrovský podzemný bike park, ktorý bol vytvorený v bývalom vápencovom lome. Návštevníci tu nájdu cyklistické trasy s prekážkami, lanový park, príležitostné svetelné projekcie či priestory pre organizovanie špeciálnych akcií. V roku 2014 bol v bridlicovej bani v severnom Walese otvorený prvý a najväčší podzemný trampolínový park na svete. Turistická atrakcia sa skladá z troch úrovní trampolín, navzájom prepojených tunelmi či šmykľavkami a je súčasťou nadzemného lanového parku. Nevšedný surrealistický zážitok je skompletizovaný farebným LED podsvietením bane. Revitalizáciu bývalých priestorov uhoľnej bane môžeme vidieť v belgickom meste Genk. Námestie C-Mine sa po renovácii väčšiny starých banských budov zmenilo na kultúrne a kreatívne centrum, ktoré má rekreačnú a kultúrnu funkciu pre domácich obyvateľov aj návštevníkov.⁶

Pri zohľadnení stredoeurópskych podmienok je vhodné zmieniť sa o unikátnom areáli Dolní Vítkovice v Ostrave, kde sa v minulosti ťažilo uhlie a spracovávalo železo. Po ukončení priemyselnej činnosti a realizácií viacerých grantových projektov zameraných na sprístupnenie a nové využitie NKP Dolní Vítkovice sa areál zmenil na spoločensko-kultúrne a edukačné centrum pre širokú verejnosť. Bývalý industriálny komplex v súčasnosti zahŕňa interaktívne priestory pre spoznávanie vedy a techniky, multifunkčnú halu, komplexný vzdelávací a kreatívny priestor, stravovacie kapacity, rekreačný a zážitkový areál.⁷

Transformáciu funkcií je možné chápať ako permanentný proces, ktorý je nástrojom nielen urbanistickej a architektonickej tvorby, ale aj regionálneho rozvoja a revitalizácie miest a obcí. Špecifikom funkčnej konverzie národných kultúrnych pamiatok je cieľná komunikácia zainteresovaných subjektov/inštitúcií/oddelení. Zaraďujeme sem pracovníkov pamiatkového úradu, architekta, obyvateľov dotknutej oblasti, referentov oddelení regionálneho rozvoja, územného plánovania či budúcich užívateľov objektu. Za úspešné konverzie stavieb tak možno považovať tie, ktoré rešpektujú miestne a regionálne špecifiká, zachovávajú relikty, fragmenty pôvodných štruktúr, ktoré evokujú prítomnosť genia loci.

Banská Štiavnica: historický vývoj a funkčná konverzia objektov s akcentom na národné kultúrne pamiatky

Banská Štiavnica sa nachádza v strede pohoria Štiavnické vrchy, ktoré je časťou sopečného pásma Západných Karpát. Mesto vzniklo najmä vďaka povrchovým východom bohatých

⁵ Bližšie informácie o Eden Project, ktoré sú doplnené o prezentáciu širokej škály možností využitia bývalých baní je možné nájsť v publikácii *101 Things To Do With A Hole In The Ground* (2009) od autorky Georgine Pearman.

⁶ SPENCE, R.: From Mine to Tourist Attraction: Innovative Reclamation Projects. 2016. Dostupné online na: <<http://www.mininglobal.com/top10/1913/From-Mine-to-Tourist-Attraction:-Innovative-Reclamation-Projects>>.

⁷ *Dolní Vítkovice*. Dostupné online na: <<http://www.dolnivitkovice.cz/>>.

rudných žíl, ktoré boli predpokladom pre usadzovanie sa prvých obyvateľov. Povrchový reliéf banskoštiavnického kraja bol výrazne ovplyvnený minulosťou, najmä stopami prvej banskej činnosti. Stopy po dobývaní ohňom, prepادلiská, pozostatky opustených baní, zvyšky násypov a bývalých baníckych závodov, budov a ďalších súvisiacich diel sú dodnes viditeľné na oboch svahoch hrebeňa Paradajz – Tanád. Umelým prvkom, ktorý dotvára súčasný reliéf a vytvoril ojedinelú kultúrnu krajinu, sú jazerá – tajchy. Jazerá tvoria skupiny podľa obcí, v ktorých obvode sú lokalizované – piargske, hodrušské, kolpašské, belianske, vyhnianske, štiavnické. Z klimatického hľadiska je pre štiavnickú oblasť charakteristická horská klíma, kde dôležitú úlohu zohráva expozícia svahov orientovaných k slnku.⁸

Baníctvo bolo charakteristickou činnosťou v skúmanej oblasti už od čias pravekého osídlenia. V najstaršom období bolo dolovanie rudy povrchové. Začínalo sa kopat' pomocou špicatých nástrojov (klíny, čakany, kladivo a železko) a pokračovalo sa po žile do hĺbky. Časté boli prejavy dobývania ohňom (rozpojovanie horniny), ktoré sa používalo až do roku 1627, keď bol prvýkrát použitý pušný prach na mierové účely. Neoddeliteľnou súčasťou boli čerpadlá na čerpania vody. Ruda sa z baní vyťahovala v košoch, vreciach alebo vozíkoch a následne sa čistila na povrchu, kde sa zároveň aj triedila a tlkla na menšie kúsky. Nasledovalo preplachovanie rudy, v prípade potreby opätovné tlčenie, mletie rudy a nakoniec tavenie.⁹

Baníctvo prosperovalo na prelome 14. a 15. storočia, kedy kremnickú mincovú komoru spravovali banské mestá. Nepriaznivý vývoj bol zaznamenaný v polovici 15. storočia, banskú ťažbu v tom období ovplyvnili husitské nepokoje a zemetrasenie.¹⁰ Erár sa počas 16. storočia postupne zmocňoval banskoštiavnických podnikov a na prelome 17. a 18. storočia bol najväčším bankským podnikateľom. Priaznivý vývoj bol narušený prívalom spodnej vody, ktorá zatápala bane od začiatku 18. storočia. Situáciu vyriešil Matej Kornel Hell nákladnou výstavbou vodných diel v štiavnickom pohorí. Postupne pribudli aj ďalšie technické novinky (Potterov ohňový stroj; dedičné štôlne, ktoré odvádzali spodnú vodu; vodnostlpcový a vzdušný čerpací stroj od Jozefa Karola Hella).¹¹ Prvýkrát bol deficit v dejinách štiavnického baníctva vykázaný v roku 1869. Počas 1. svetovej vojny ešte ťažba prebiehala, ale nové bane sa neotvárali. Opätovný pokles je datovaný do obdobia 2. svetovej vojny, po oslobodení a reorganizácii priemyslu vznikol podnik Rudné bane (otvorenie baní na ťažbu polymetalických rúd).¹²

Hospodárska prosperita oblasti, ktorá bola umožnená výdatnými rudnými ložiskami, podmienila výstavbu stredovekých miest a priľahlých osád. Banská Štiavnica bola jedným z najvýznamnejších kráľovských miest vo vtedajšom Uhorsku, kde sa koncentrovali vplyvní, vzdelaní občania a banskí podnikatelia – ťažiar. Baníctvo a s ním súvisiace výnosy z predaja rúd sa kumulovali vo forme dostatočného finančného kapitálu, ktorý bol využitý aj na stavebný rozvoj mesta. Súčasné historické centrum mesta (územie mestskej pamiatkovej rezervácie) je tvorené prevažne domami mešťanov a banských ťažiarov, ako aj administratívnymi budovami súvisiacimi s vykonávaním banskej činnosti a inými spoločensky významnými historickými objektmi (napr. Starý a Nový zámok, cirkevné stavby). Postupné znižovanie objemu ťažby, presun Baníckej a lesníckej akadémie do Maďarska po 1. svetovej vojne, znižovanie počtu obyvateľov, nástup spoločenských zmien a neskoršie zatváranie baní viedlo k nutnosti hľadania alternatívnych zdrojov obživy pre obyvateľov. Pracovné príležitosti nachádzali

⁸ GREGA, V. – VOZÁR, J. *Banská Štiavnica*. Banská Bystrica, 1964, s. 11-14.

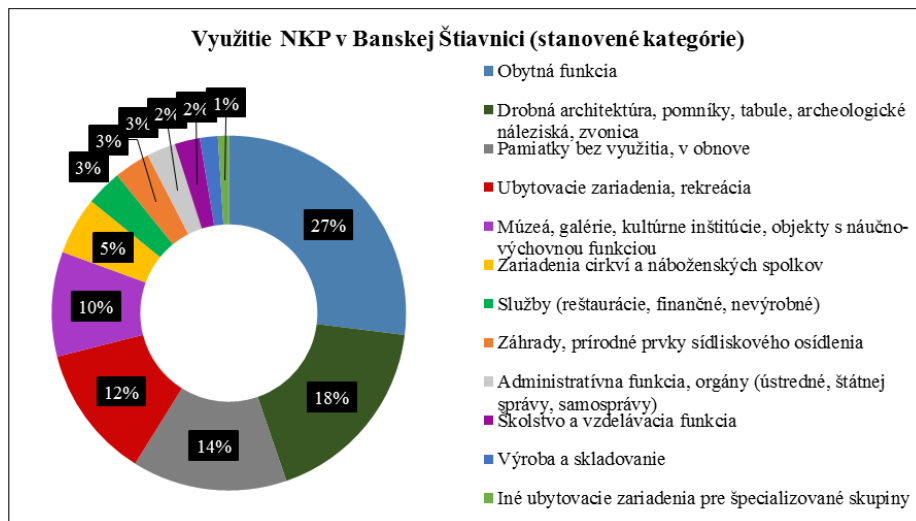
⁹ GREGA – VOZÁR, ref. 8, s. 260 a n.

¹⁰ GREGA – VOZÁR, ref. 8, s. 191-196.

¹¹ GREGA – VOZÁR, ref. 8, s. 196-199.

¹² GREGA – VOZÁR, ref. 8, s. 199-205.

v novozałożených priemyselných továrňach (textil, tabak, spracovanie dreva), ktoré boli stavané na ľahšie dostupných miestach, čím sa aj samotné mesto mohlo rozšíriť do nižšie položených polôh. Naznačená situácia mala za následok zmeny v koncentrácii obyvateľstva v rámci mesta. Vznikali nové obytné zóny a centrum mesta už nie je prioritnou zónou pre bývanie.

Graf č. 1: Využitie NKP v Banskej Štiavnici (stanovené kategórie)¹³

Zmena prevažujúcej hospodárskej činnosti, spoločensko-ekonomické zmeny a potreba chrániť a zachovať kultúrno-historické dedičstvo mesta Banská Štiavnica vyústili v roku 1950 k jeho vyhláseniu za mestskú pamiatkovú rezerváciu. Svetový význam mesta potvrdil zápis do UNESCO dňa 11. decembra 1993.¹⁴ V súčasnosti mesto ponúka svojim návštevníkom množstvo atraktivít, spomedzi nich má najdôležitejšie postavenie Slovenské banské múzeum, ktoré vzniklo už v roku 1900 ako prvé múzeum svojho druhu na Slovensku¹⁵ a dodnes si udržiava jedinečnosť z celonárodného i medzinárodného hľadiska. Múzeum pozostáva z ôsmich expozícií: najnovšia expozícia je lokalizovaná v Handlovej: Cesta uhlia – uhoľné baníctvo, Starý zámok, Nový Zámok, Mineralogická expozícia (Bergericht), Expozícia baníctva v budove Kammerhofu, dedičná štôlna Glanzenberg, Galéria Jozefa Kollára a za najatraktívnejšiu súčasť múzea možno považovať Banské múzeum v prírode.¹⁶ Každá z uvedených expozícií využíva priestory, ktoré boli v minulosti priamo späté s baníctvom a v súčasnosti slúžia prioritne pre potreby cestovného ruchu (štôlna na dolovanie rúd, dnes najvyhľadávanejšie časti múzea; meštianske domy, reprezentačné, fortifikačné administratívne budovy pre riadenie banského podnikania sa stali miestami pre prezentáciu miestnej geológie, histórie a kultúry).

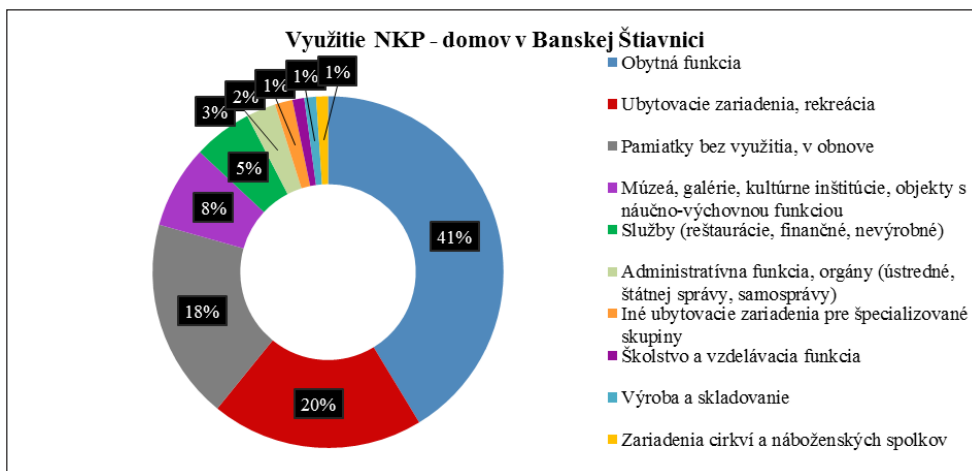
¹³ Vlastné spracovanie na základe údajov Pamiatkového úradu SR.

¹⁴ PAUČULOVÁ, E. *Manažment plán lokality UNESCO „Historické mesto Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia“*. Banská Štiavnica, 2010, s. 9, 141.

¹⁵ Slovenské banské múzeum vzniklo v roku 1964 zlúčením Mestského múzea, založeného v roku 1900 a Štátneho banského múzea Dionýza Štúra, ktoré bolo zriadené v roku 1927.

¹⁶ *Slovenské banské múzeum*. [online]. <http://www.banskastiavnica.sk/navstevnik/banicke-dedicstvo-a-historia/muzea-a-pamiatky-otvorene-pre-verejnost/slovenske-banske-muzeum.html>.

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky eviduje (údaj k 4. 4. 2016) 304 nehnuteľných kultúrnych pamiatok (zahŕňa katastrálne územie obcí Banky a Banská Štiavnica). Naším hlavným zámerom je poukázať na aktuálny účel/funkčné využitie národných kultúrnych pamiatok (Graf č. 1). Najväčšie zastúpenie majú pamiatky využívané na obytné účely – 27 %. Za nimi nasledujú pamiatky v kategórii drobná architektúra, pomníky, tabule, archeologické náleziská a tretou najpočetnejšou skupinou sú pamiatky bez adekvátneho využitia alebo v obnove. Pamiatky využívané ako ubytovacie zariadenia predstavujú 12 % a múzeá, kultúrne inštitúcie a objekty s náučno-výchovnou funkciou 10 % z celkového počtu. Nasledujú zariadenia cirkví a náboženských spolkov s podielom 5 %. Minoritné podiely (1 – 3 %) z funkčného hľadiska pripadajú na rôzne druhy služieb, administratívne funkcie, školské a vzdelávacie účely, výrobu a skladovanie a dočasné ubytovacie zariadenia pre špecializované skupiny obyvateľov.¹⁷ Pre lepšiu interpretáciu výsledkov, zameraných na analýzu zmeny funkčného využitia pamiatkových objektov v Banskej Štiavnici, sme sa bližšie sústredili na existujúce typy domov. Zároveň nám takáto metodika umožnila abstrahovať objekty, ktoré sú irelevantné z hľadiska funkčnej konverzie, t. j. týmto procesom neprešli (pamiatky bez využitia, v obnove), alebo v blízkej budúcnosti zmenu situácie nepredpokladáme (najmä drobná architektúra, náleziská a prírodné prvky).

Graf č. 2: Využitie NKP – domov v Banskej Štiavnici¹⁸

Najväčšiu skupinu pamiatkových objektov predstavujú *domy* (184) a v rámci nich existuje podkategória meštianske domy s počtom 154 objektov.¹⁹ Zvýšené nároky na pamiatkovú ochranu a záujem domácich a zahraničných turistov o nové atraktívne cieľové miesto malo za následok pozvoľné znižovanie záujmu obyvateľov mesta o bývanie v historickom centre. Nasledujúca časť analýzy funkčnej transformácie sa orientuje na podrobné preskúmanie súčasného stavu využívania domov v historickom jadre, ktoré majú majoritné zastúpenie medzi objektmi zahrnutými do pamiatkového fondu. V dôsledku skutočností, ktoré boli načrtnuté

¹⁷ Spracované podľa Registra NKP a vlastných poznatkov.

¹⁸ Vlastné spracovanie na základe údajov Pamiatkového úradu SR.

¹⁹ Register NKP – tabuľkové zoznamy. [online]. 2014. Dostupné na: https://www.pamiatky.sk/Content/Data/File/pamiatkovy_urad/evidencia_pamiatok/NKP_tabulky/BB-NhNKP-1-1-14.xls.

v predchádzajúcej časti príspevku a v súčinnosti so stále sa zvyšujúcim počtom meštianskych domov v Banskej Štiavnici, ktoré nie sú trvalo obývané, je nutné pristúpiť aj k úvahám o zmene ich funkčného využitia. Domy sú podľa kategórií pamiatkového úradu rozdelené na banícke, bytové, ľudové, meštianske a remeselnícke. Majoritnou kategóriou sú meštianske domy, ktoré boli účelovo stavané pre obytné a podnikateľské potreby najbohatšej skupiny obyvateľstva mesta Banská Štiavnica. V súčasnosti však svojmu primárnemu účelu slúži len necelá polovica všetkých domov – 41 %. Ostatné využívané objekty našli po transformácii funkcie svoje sekundárne využitie (Graf č. 2).

Najvýraznejšie je funkčná zmena pozorovateľná *pri domoch (prevažne meštianskych domoch)*, kde sme zároveň zistili aj najvyššiu variabilitu ich nových funkcií. V prípade, ak budeme pri hodnotení aktuálneho stavu využívania objektov abstrahovať tie, ktoré sú v súčasnosti bez využitia alebo v obnove (18 %), pozornosť sa sústreďí na 41 % celkového objemu domov, ktoré sú v Banskej Štiavnici vyhlásené za národné kultúrne pamiatky. Najpočetnejšou skupinou sú objekty, ktoré poskytujú ubytovacie služby. Zaraďujeme sem zariadenia individuálnej rekreácie (umiestnené sú najmä v meštianskych, baníckych a jednom ľudovom dome), ubytovacie zariadenia organizácií, penzióny, hotely a iné zariadenia, poskytujúce ubytovacie služby.²⁰ Tri objekty (1 %) boli transformované na dočasné ubytovanie pre špeciálne skupiny obyvateľov (internát a sociálne zariadenie pre dospelých). Ďalšou skupinou (8 % – 14 NKP), ktorá nadobudla novú funkciu, sú objekty s náučno-výchovným využitím, múzeá, galérie, kluby, domy mládeže, špeciálne kultúrne zariadenia, knižnica a osvetová inštitúcia. Uvedenú kategóriu domov považujeme za významnú z hľadiska dodatočného kultúrneho potenciálu, ktorý bol v meste vytvorený po účelovej transformácii budov. Pre realizáciu cestovného ruchu je nevyhnutné poskytovanie služieb v mieste s najväčšou koncentráciou návštevníkov a tým aj dopytu. Spomedzi analyzovaných pamiatok v 5 % z nich sa poskytujú služby rôzneho zamerania. Päť budov (3 % z celkového počtu domov) dnes slúži pre potreby ústredného orgánu (Štátny ústredný banský archív) alebo pre potreby štátnej správy a samosprávy, čím naplňa predovšetkým administratívnu funkciu. Minimálne zastúpenie (1 %) evidujeme pri pamiatkach, ktoré využívajú cirkevné a náboženské spolky, slúžia ako miesta vzdelávania či pre miestnych podnikateľov na výrobu a skladovanie produktov. Najproblematickejšou kategóriou sú pamiatky, ktoré ešte neprešli procesom transformácie a v súčasnosti sú bez adekvátneho využívania. V Banskej Štiavnici registrujeme 34 domov bez využitia – 18 % (z toho jeden meštiansky dom je v obnove), ktoré môžeme zároveň považovať za skupinu s najväčším potenciálom pre budúce využitie v turizme či celkovej obnove centra mesta.

Na základe uskutočnenej analýzy sme dospeli k záveru, že mestské domy v Banskej Štiavnici na seba v súčasnosti preberajú rôzne sekundárne funkcie. Z grafického znázornenia funkčného využitia všetkých národných kultúrnych pamiatok a domov v meste (Graf č. 1) vyplýva, že funkciu služieb (ubytovacie, reštauračné a iné) na seba najčastejšie preberajú domy (v rámci celkového počtu NKP bol podiel 12 %, pri zohľadnení domov sa zvýšil až na 20 %). Protikladný trend bol zdokumentovaný pri múzeách a náučno-výchovných inštitúciách, kde sme zaznamenali 10-percentný podiel na celkovom počte NKP a menší, osempercentný podiel pri domoch. Uvedený fakt je spôsobený sprístupnením areálu mestského hradu a vybraných technických pamiatok (štôlní) pre verejnosť, čím vybrané objekty získali turistickú funkciu. Uskutočnená analýza nám tiež umožňuje konštatovať, že v meste Banská Štiavnica je evidovaný značný počet domov, pre ktoré doteraz nebol nájdený vhodný spôsob alternatívneho využitia.

²⁰ Kategórie sú vymenované podľa početnosti zastúpených objektov.

Hodruša-Hámre: historický vývoj a funkčná konverzia objektov s akcentom na národné kultúrne pamiatky

Druhou skúmanou oblasťou bola obec Hodruša-Hámre. Územie sa rozprestiera od úrovne rieky Hron až po Štiavnické vrchy. Hodruško-hámorskou dolinou preteká Hodrušský potok a celá lokalita patrí do mierne teplej klimatickej oblasti, ktorá umožňuje využívanie jej turisticky najzaujímavejších území. Obec sa rozkladá na ploche 46,3 km² a je tvorená troma katastrálnymi územiami: Dolné Hámre, Banská Hodruša a Kopanice. Hodruša-Hámre evidovala k 31. 10. 2013 2 230 stálych obyvateľov.²¹

Prvé doklady osídlenia tejto oblasti pochádzajú z doby kamennej, v polohách umožňujúcich poľnohospodársku produkciu v blízkosti riek a potokov. Do oblasti juhozápadného Slovenska začínajú v 5. storočí pred n. l. prichádzať Kelti. Osídľujú aj hornaté oblasti s výskytom rúd, dokázali ich upraviť a spracovať a prenikli aj do oblasti štiavnicko-hodrušského rudného rajónu. Prvú písomnú zmienku o dnešnej obci Hodruša-Hámre nachádzame až v listine Ostrihomskej kapituly z roku 1391. Listina je dokladom o rozhodnutí kráľa Žigmunda Luxemburského darovať hrad Revište s príslušnými majetkami (ich súčasťou bolo aj územie riešenej obce) temešvárskeму županovi Ladislavovi zo Šaroviec.²²

Význam obce Hodruša potvrdilo v 15. storočí jej zaradenie medzi mestecká. Počtom obyvateľov a významom baníctva pre hospodárstvo predstihla konkurenčné mestá, napriek tomu však ostávala v podriadenosti susedného kráľovského mesta Banská Štiavnica (obyvatelia Hodruše sa v stredoveku viacnásobne pokúsili o osamostatnenie, ale podarilo sa to až v roku 1952 vznikom samostatnej obce Banská Hodruša). Vývoj obce bol ovplyvnený baníckymi povstaniami a tureckými vpádmi na začiatku 16. storočia. Baníctvo začalo v 17. storočí vykazovať negatívne hospodárske výsledky, ktoré boli spôsobené nedostatkom finančných prostriedkov na riešenie technických problémov so spodnými vodami. Stabilizácia politickej situácie priniesla lepšie výsledky a nasledoval zlatý vek regiónu, keď sa baníctvo dostáva do pozornosti panovníckeho dvora panovníčky Márie Terézie. Obec a Hodrušskú dedičnú štôľňu (neskôr známu pod menom Dedičná štôľňa cisára Františka) navštívil manžel Márie Terézie František Štefan Lotrinský a neskôr aj jeho syn princ Leopold. Do 19. storočia si Hodrušská dolina udržala banícky charakter a až v 20. storočí začína prevažovať strojárka výroba (dodnes tu pôsobí banský závod Slovenskej banskej, a. s. zameraný na ťažbu drahých a farebných kovov). Po vyhlásení Banskej Štiavnice a technických pamiatok okolia za lokalitu UNESCO sa Hodrušská dolina začína čoraz viac vnímať v kontextoch cestovného ruchu.²³

Výsledkom dlhodobej baníckej činnosti je prítomnosť viacerých kultúrnych a technických pamiatok, ktoré sú zachované v katastri obce (napr. portály štôľní, povrchové objekty šácht Mayer I a II, Dolnohodrušský závod – dodnes prevádzkovaný ucelenejší súbor objektov). Spomedzi technických pamiatok vyniká banský vodohospodársky systém, najmä vodné nádrže – tajchy, ktoré stratili pôvodnú funkciu (výnimkou je Dolný Hodrušský tajch, ktorý je využívaný na spracovanie rúd vo flotačnej úpravni). Horný Hodrušský tajch využíva lyžiarske stredisko Salamandra na zasnežovanie tratí a Moderštolniansky tajch na Kopanicach slúži na rekreačné účely a rybolov. Objektom funkčnej transformácie sa stali budovy správy závodov z 18. a 19. storočia, ktoré sú dnes využívané na obytné účely. Pre priame potreby súvisiace

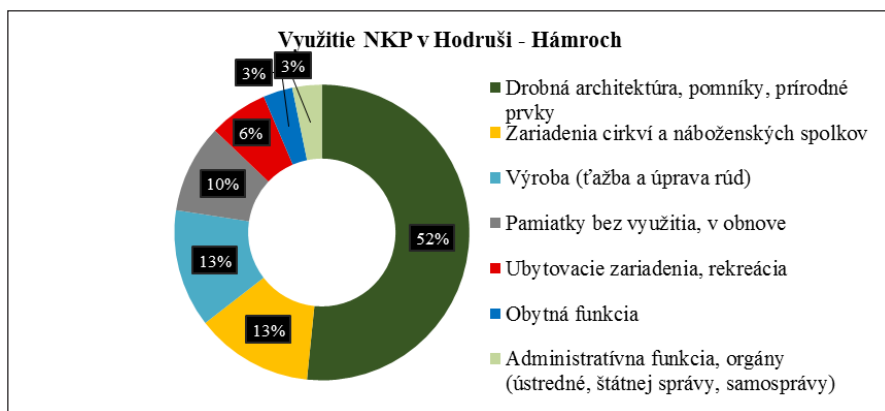
²¹ Demografické údaje. Dostupné online na: <<http://www.hodrusa-hamre.sk/demograficke-udaje.phtml?id3=47676>>.

²² PRIESOL, V. *Najstaršie dejiny obce Hodruša-Hámre*. 2. vyd. Žiar nad Hronom, 2005, s. 15-17, 75.

²³ KAŇA, R. a kol. *Hodruša v zemi baníkov*. Banská Štiavnica, 2011, s. 6-20, 185.

s cestovným ruchom bol obytný dom obchodníka Weissa zmenený na ubytovacie zariadenie a v objektoch bane Starovšechsvätých na Hornohodrušskom závode bol po rekonštrukcii vybudovaný montánný komplex Hodrušské hlbiny s náučnými a turistickými expozíciami.²⁴

Graf č. 3: Využitie NKP v Hodruši – Hámroch²⁵

Podrobnejšie sme sa zamerali na zmapovanie aktuálneho stavu využitia národných kultúrnych pamiatok (31 pamiatkových objektov) v obci Hodruša-Hámre (Graf č. 3). Informácie boli spracované na základe údajov, ktorými disponuje Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a sú prístupné na oficiálnom webovom sídle inštitúcie. Na základe uskutočneného zberu dát a následného grafického znázornenia môžeme konštatovať, že 52 % (16) národných kultúrnych pamiatok je zaradených v kategórii drobná architektúra, pomníky a prírodné prvky sídliskového osídlenia. Uvedené objekty sú zaradené prevažne v kategórii výtvarného umenia (sochy, súsošia, stĺpy, podstavce), pomníky a Dolný Hodrušský tajch je zaradený k prírodným prvkom. Nasledujúcu skupiny tvoria štyri kostoly (13 %), ktoré sú klasifikované ako zariadenia cirkví a náboženských spolkov. Objekty, ktoré sú prezentované v prvých dvoch kategóriách, nepodstúpili proces transformácie a v nasledujúcom období nepredpokladáme zmenu ich doterajšieho funkčného využitia. Štyri národné kultúrne pamiatky, dedičná štôlna cisára Františka, budova so strojovňou šachty Mayer a ťažná veža, sú využívané pre ťažbu a úpravu rúd. V uvedených prípadoch pozorujeme zachovávanie kontinuity funkčného využitia, ktoré je viditeľné aj v jednom prípade (3 % z celkového počtu) banického domu využívaného pre obytné účely. S prihliadnutím na znižujúci sa objem ťažby a aktuálne demografické trendy nie je vylúčené, že sa v budúcnosti pristúpi k ich adaptácii na aktuálne spoločensko-ekonomické podmienky. Funkčnou transformáciu prešli dva objekty ľudového staviteľstva – 6 % (banický a ľudový dom), ktoré sú v súčasnosti využívané pre individuálne rekreačné potreby ich súkromných majiteľov. Banická Klopačka v miestnej časti Banská Hodruša je vo vlastníctve samosprávy a pre turistické účely je k dispozícii počas popoludňajších hodín v sobotu a nedeľu. Pamiatkový úrad v súčasnosti eviduje jeden meštiansky dom v obnove, v kategórii bez využitia je zaradená administratívna budova správy šachty Zipser a Brennerštôlniansky tajch, ktorý je v dezolátnom stave (uvedené objekty predstavujú 10 % z celkového počtu národných kultúrnych pamiatok).

²⁴ KAŇA, ref. 23, s. 88-113, 164.

²⁵ Vlastné spracovanie na základe údajov Pamiatkového úradu SR.

Záver

Príspevok predstavuje aktuálne prístupy k funkčnej konverzii bývalých baníckych priestorov a budov. V úvodnej časti sme priblížili predpoklady vzniku baníckych osídlení a hľadanie alternatívnych foriem využitia vydobytých priestorov či baníckych zázemí. Inovatívne projektové riešenia sa uplatňujú v praxi prevažne v západných krajinách Európy a v Amerike. Dominantnými objektmi, ktoré prezentujú banskú históriu v autentických priestoroch (bývalé štôľne), sú skanzen v Banskej Štiavnici a baňa Starovšechsvätých v obci Hodruša-Hámre. Najvzácnejšie historické objekty, ktoré vznikli v dôsledku banskej ťažby a z nej plynúcich výnosov, sú dnes vyhlásené za národné kultúrne pamiatky a stali sa predmetom nášho výskumu zameraného na funkčnú konverziu. V okresnom meste Banská Štiavnica majú majoritné zastúpenie meštianske domy lokalizované v historickom jadre a v súčasnosti preberajú na seba sekundárne funkcie. Z uskutočnenej analýzy vyplýva, že pôvodná obytná funkcia je na ústupe a nové funkcie ovplyvnilo zaradenie lokality na Zoznam svetového dedičstva UNESCO. Historické jadro mesta sa stalo vyhľadávaným turistickým cieľom, poklesol záujem miestnych obyvateľov o permanentné bývanie v centre a v objektoch začína mať výrazné zastúpenie funkcia služieb (ubytovacie, stravovacie, voľnočasové, informačné), ako aj edukačná a reprezentatívna (napr. pre potreby samosprávy) funkcia.

V obci Hodruša-Hámre bolo zistené, že spomedzi národných kultúrnych pamiatok prevažujú prvky drobnej architektúry a sakrálné pamiatky. Obec si vďaka fungujúcej ťažobnej spoločnosti udržiava čiastočne výrobný charakter. Baníctvo však v súčasnosti neposkytuje dostatočný počet pracovných miest, čo spôsobuje migráciu ľudí za prácou s následnými negatívnymi prejavmi v demografickom vývoji. Obec rozvíja rekreačnú funkciu pomaly, príčinou je najmä nedostatok finančných prostriedkov, nedostatočná infraštruktúra, absentujúca kooperácia zapojených subjektov, slabá kúpna sila domáceho obyvateľstva. Na území oboch skúmaných lokalít evidujeme relatívne vysoký podiel nevyužitých národných kultúrnych pamiatok (10 – 19 %), ktoré by po funkčnej konverzii mohli prispieť k rozvoju cestovného ruchu alebo k skvalitneniu života miestnych obyvateľov.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Literatúra (Bibliography)

- Demografické údaje*. b. r. [cit. 2016-06-20]. Dostupné online na: <http://www.hodrusa-hamre.sk/demograficke-udaje.phtml?id3=47676>.
- Dolní Vítkovice*. b. r. [cit. 2017-02-15]. Dostupné online na: <http://www.dolnivitkovice.cz/>.
- GREGA, Vincent – VOZÁR, Jozef (1964). *Banská Štiavnica*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, 86 s.
- HUSÁK, Vladimír (2008). Obnova priemyselných pamiatok. In: *Eurostav*. Bratislava : Vydavateľstvo Eurostav, č. 12, 2008, s. 8-12.
- KAŇA, Richard a kol. (2011) *Hodruša v zemi baníkov*. Banská Štiavnica : Banskoštiavnicko-hodrušský banícky spolok v Banskej Štiavnici, 2011, 191 s. ISBN 978-80-970695-8-2.
- PAUČULOVÁ, Ľubica (2010). *Manažment plán lokality UNESCO „Historické mesto Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia“*. Banská Štiavnica : Baten a Partners, 2010, 120 s.

- PRIESOL, Vít (2005). *Najstaršie dejiny obce Hodruša-Hámre*. 2. vyd. Žiar nad Hronom : Aprint, 2005, 182 s, ISBN 80-968914-5-6.
- Regíster NKP – tabuľkové zoznamy. 2014. [cit. 2016-04-07]. Dostupné online na: https://www.pamiatky.sk/Content/Data/File/pamiatkovy_urad/evidencia_pamiatok/NKP_tabulky/BB-NhNKP-1-1-14.xls.
- Slovenské banské múzeum*. b. r. [cit. 2016-04-07]. Dostupné online na: <http://www.banskastiavnica.sk/navstevnik/banicke-dedicstvo-a-historia/muzea-a-pamiatky-otvorene-pre-verejnost/slovenske-banske-muzeum.html>.
- SPENCE, Robert (2016). *From Mine to Tourist Attraction: Innovative Reclamation Projects*. [cit. 2016-26-07]. Dostupné online na: <http://www.miningglobal.com/top10/1913/From-Mine-to-Tourist-Attraction-Innovative-Reclamation-Projects>.
- What happens to mine sites after a mine is closed?* b. r. [cit. 2016-26-07.]. Dostupné online na: <http://www.miningfacts.org/environment/what-happens-to-mine-sites-after-a-mine-is-closed/>.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena (2003). *Tvorit ve vytvořeném: nové funkční využívání uvolněných objektů*. Brno : VUT, 2003, 157 s. ISBN 80-214-2365-X.